

A CSALÁD VÉDELME NEK ALKOTMÁNYOS ALAPJA – I. RÉSZ: ELMÉLETI ÉS TÖRTÉNETI ALAPOK

Constitutional basis of family protection – Part I: Theoretical and historical funds

LENKOVICS BARNABÁS*

Absztrakt: A tanulmány a család jogi védelmének alkotmányos alapjait vizsgálja. Mivel a házasság és a család válságának számos, együtt ható oka van, a tanulmány ezekre is kitékint. Hasznosítja számos más tudományterület (biológia, etológia, demográfia, pszichológia, szociológia, történettudomány, közgazdaságtan) kutatási eredményeit. Vizsgálja a válság történeti gyökereit, máig ható utórezgéseit, a keleti kollektívizmus és a nyugati individualizmus azonos negatív hatásait. Kitér az általános értékrelativizmus problémájára, a házasság és a család, mint alapvető értékek társadalomvédelmi funkciójára. Érinti a család-védelem komplex eszköztárát és a jogi védelem dilemmáit.

Kulcsszavak: házasság és család, emberi jogok, alapvető értékek, védelem és támogatás

Abstract: The study examines the constitutional foundations of the legal protection of family. As there are many interrelated causes of the marriage and family crisis, the study overviews them as well. It utilizes the research results of many other disciplines (biology, ethology, demography, psychology, sociology, history, economics). It examines the historical roots of the crisis, the still existing aftershocks, the same negative effects of Eastern collectivism and Western individualism. It addresses the problem of general value relativism, the social protection function of marriage and the family as foundation values. It touches on the complex toolbox of family protection and the dilemmas of legal protection.

Keywords: marriage and family, human rights, fundamental values, protection and support

1. A téma kiterjedése és lehatárolása

A Kelet-európai Professzori Hálózat egyik közös kutatási témája A család védelme a jogban. Ez a kutatási témamegjelölés már önmagában egy lehatárolás: mintha csak a jogi védelem indokaira és optimális eszközeire utalna. Ha azonban elhagy-

* PROF. EM. DR. LENKOVICS BARNABÁS
CSc. professor emeritus
Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék
9026 Győr, Áldozat utca 12.
barnabas.lenkovics@gmail.com

juk ezt a jogra szűkítést (*A család védelme*), azonnal érzékelhető, mennyivel tágabb kutatási területtel állunk szemben. A család védelme időben az emberré válás kezdetéig (a prehisztorikus időkig), eszköztára az államot és a jogot messze megelőző természeti törvényekig nyúlik vissza. Ez a tág kutatási terület a jogon túl sok más tudományterületnek (biológia, humánétológia, pszichológia, szociológia, antropológia) is a kutatási témája. Közöttük nemcsak társadalomtudományi, de természet-tudományi területek is vannak. Ezek valamennyien „a tudomány” részterületei, közös nevezőjük pedig az, hogy az emberről szólnak, „embertudományok”. Végso lényegét tekintve „minden emberi ismeretszerzés célja: az ember jobb önismerete”.¹ Célszerű és hasznos tehát, ha ezek a kutatási eredményeket kölcsönösen hasznosítjuk. A jogtudomány gondolkodási bázisát ilyen értelemben, ebben a komplex témában megpróbálom kiszélesíteni, a jogtudományt „társadalomtudományosítani”, sőt még általánosabban „tudományosítani”, és ezzel a belterjesség, a „csőlátás” vádját elkerülni.² Nehéz terep és szokatlan módszertani kísérlet ez, szerteágazó komplexitása miatt. Például „az etológia az emberi viselkedést egy adott rendszer működésének függvényeként tárgyalja. ...Annak a szerves rendszernek az elemzése, amely az ember szociális viselkedésének az alapja, a legnehezebb és egyben a legmerészebb feladat, mert ez a rendszer messze a legbonyolultabb a Földön”.³ Az „öko közgazdaságtan” és a „viselkedés közgazdaságtan” élenjáró példái viszont azt bizonyítják, hogy a feladat teljesítése nem lehetetlen. Az ember *természeti és társadalmi* rendszerben, ezek alrendszerében él, házasodik, alapít családot, okoz válságokat, és kerül válságba maga, és vele a házassága és a családja is.

Ezen bevezető gondolatok után megállapítható, hogy „a család védelme” az egyik legősibb természeti és morális törvény, a „jogos önvédelem” kiterjesztése az utódokra, a szülőtársra, a még tágabb családi közösségre, sőt a családok alkotta emberi közösség egészére is (függetlenül attól, hogy mekkora volt ez a közösség, és hogyan neveztük: nemzetség, törzs, törzsszövetség, nép, nemzet). Az önvédelem, utódvédelem, családvédelem, közösségvédelem egyaránt a biológiai értelemben vett életöszön megnyilvánulásai. Ennek alapján az embernek – mint általában minden más élőlénynek – életben kell maradnia, és mivel halandó, génjeit át kell örökítenie, hogy az élete az utódai – majd azok utódai – életében folytatódjon. Ezért létesít az ember heteroszexuális párkapcsolatot, ezért alapít családot, próbál annak biztonságot teremteni, ezért védelmezi meg a családját akár a támadó élete árán, szélső esetben akár a saját élete árán is. És ha megmaradnak a családok, akkor reprodukálódnak a szülők, és reprodukálódik a tágabb közösség is. „Bár ostobának tűnhet hangsúlyozni valamit, ami ennyire nyilvánvaló, a társadalmi tőke nem létezhet emberek nélkül, és a nyugati társadalmak egyszerűen nem hoznak létre a saját fenntartásukhoz elegendő embert.”⁴ Ezért, ha kell, a teljes közösségnek is

¹ Konrad LORENZ: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. IKVA Kiadó, Sopron, 1988, 93.

² POKOL Béla: A jogtudomány társadalomtudományosodása (és így perspektivikus létrejötté). *Jogelméleti Szemle* 2015/2., 126–127.

³ LORENZ: i. m. 11–12.

⁴ Francis FUKUYAMA: *A Nagy Szétbomlás*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000, 62.

védellemeznie kell minden egyes tagját és minden családját is, hiszen ezek a közösség alkotó részei, alapvető, természetes egységei. Mindez valóban annyira természetes (a jog nyelvén: evidencia), hogy nem is kellene foglalkozni vele. Ez akkor volna igaz, ha a házasság és a család ezzel a természetességgel működne is. Csak-hogy Európában, illetve a tágabb nyugati civilizációban nem működik, illetőleg a házasság is és a család is súlyos válságban van. Európa, mint kontinens és civilizáció az egyetlen, ahol fogy és előregszik a népesség.⁵ A házasságkötési hajlandóság csökken, a megkötött házasságok nagy arányban felbomlanak, a házaspárok nem vállalnak gyermeket vagy nem képesek a gyermekvállalásra, kevesebb gyermeket vállalnak ténylegesen, mint ahányat terveztek. A népességfogyás következtében a fehér (nyugati, európai, keresztény kultúrkörbe tartozó) embert belátható időn belül a kihalás veszélye fenyegeti. (Az ugyanilyen veszélynek kitett növény- és állatfajokat az ember fokozott védelem alá helyezi!) A házasság és a család önvédelmi reflexei nem működnek, illetve nem elegendők. A házasság és a család felbomlása – a bűnözés és a bizalomvesztés mellett – a „Nagy Szétbomlás”-nak az egyik, a legfontosabb okozója.⁶ Tudatos és akaratlagos beavatkozásra van tehát szükség a társadalmi reprodukció, a házasság és a család védelme érdekében, mind az állam, azaz a jog, mind a társadalom részéről. Mivel azonban a jog – végső lényegét tekintve – emberi magatartásszabály, ami mögött az állam kényszerítő közhatalma áll, ez a beavatkozás számos nehéz kérdést is felvet. Mikor, milyen okokból, milyen célokkal, milyen eszközökkel szabad beavatkozni? A helyes válaszokhoz tudományos alapossággal fel kell tárni a válság kiváltó okait, kitűzni a válság kezelésével elérni kívánt célokat, és kiválasztani a célok eléréséhez legmegfelelőbb és egyúttal elegendő jogi eszközöket. Ehhez kíván hozzájárulni ez a kutatás és ez a dolgozat is.

2. Emberi és jogi kiindulópont

Jogtudományi kutatómunkának a kiindulópontja nem lehet más, mint az ember, hiszen az ember létének, megmaradásának két természetes és nélkülözhetetlen intézménye – a házasság és a család – válságát kutatjuk, azokat akarjuk a jog eszközeivel is megvédeni, az ember érdekében. Itt is igaz, amit régóta vallok, hogy a jog van az emberért, nem pedig az ember a jogért. A legmagasabb rendű jogi fogalom párok – az „ember jogai”, az „emberi jogok”, az „emberi méltóság” – első tagjáról, magáról az emberről van tehát szó. A filozófusok általában megegyeznek abban, hogy az ember a „teremtés koronája”, akár Isten teremtménye, akár az evolúciós fejlődés eredményeként emelkedett ki az állatvilágból. Más élőlények véleményét ebben a kérdésben még nem ismerjük, bár különösen az ember, mint invazív faj által már kipusztított őshonos fajok véleménye nagyon figyelemre méltó lehetne, az azonban tény, hogy ma már egyes embercsoportokat is a kipusztulás

⁵ GALLAI Sándor: A családpolitika helye a demográfiai válsággal küzdő Európában. In: *Európai családpolitikai kitekintő*. KINCS Kiadvány, Budapest, 2019, 16.

⁶ FUKUYAMA: i. m. 59–72.

veszélye fenyegeti. A földi *élet természeti alapjainak* az ember általi pusztítása, a klímakatasztrófa veszélye szemszögéből nézve a kihalás veszélye a ma túlnépeseedett emberfajokat is fenyegeti. A túlnépeseedést Konrad Lorenz még mint a civilizált emberiség nyolc halálos bűnének egyikét az első helyen tárgyalja, mert az több más katasztrófaveszély okozója is (az élettér elpusztításának, az érzelmek fagyhalálának, a genetikai hanyatlásnak).⁷ A népességgrobbanás ezért el is terelte egy ideig a figyelmet a másik végletről, a népességfogyásról. Mindezt elsősorban azért említem, hogy lássuk, nem elég egyes embercsoportok házasságának és családjának válságát kezelni, ezen intézményeket jogilag is védeni és támogatni, ezenközben tudni kell, hogy az emberi életet más, még súlyosabb veszélyek is fenyegetik, amelyeket egyidejűleg (sürgősen és hatékonyan) kezelni kell. Másodsorban azért is említem, mert *az emberi élet természeti alapjaihoz* tartozónak ítélem a házasság és a család intézményeit is. Attól, hogy ezek bekerültek a jogi szabályozás rendszerébe (a jogrendszerbe) és ezáltal *jogintézményekké és társadalmi intézményekké* is váltak, nem szűntek meg természeti jelenségnek, természeti törvényszerűségnek lenni, akaratlagosan sem szakíthatók ki természeti alapjaikból. Ahogyan maga az ember is elsődlegesen természeti (biológiai, biofizikai, biokémiai, pszichoszomatikus stb.) lény, és mint ilyen alá van vetve a természet törvényeinek. Legsúlyosabb *emberi gondjaink* (pl. a klímakatasztrófa veszélye) többsége éppen abból fakad, hogy az ember túlzottan eltávolodott a természettől, el is szakadt tőle, sőt szembe is fordult vele, mert nem a természet részének, hanem urának képzele magát. „Az élő természettől való általános és gyors elidegenedés nagyban felelős a civilizált ember esztétikai és erkölcsi eldurvulásáért.”⁸ Már-már „istent” játszik („Homo Deus”, ahogy Y. N. Harari nevezi egyik könyvében⁹), saját emberi törvényeit akarja a természetre kényszeríteni, ahelyett, hogy ő alkalmazkodna (ahogy más élőlények) a természet törvényeihez (ld. evolúció). Napjaink *emberi törekvései* között ez a jelenség érinti a házasság és a család intézményeit is, egyesek ezeket is szeretnék „újraterepíteni”. Ez azért nem meglepő, mert „az ember” rendkívül összetett, bonyolult, komplex élőlény. Az evolúcióbíológus és történész szerzőpáros, Kai Michel és Carel van Schaik szerint az embernek *három természete* van. Az első a „természetes természetünk”. „Az első természet a velünk született érzéseinket, reakcióinkat és preferenciáinkat öleli fel. Ezek több százezer év alatt alakultak ki és bizonyították hatékonyságukat kis létszámú vadászó-gyűjtögető csoportok mindennapjaiban. (...) Olyan hajlamok tartoznak ehhez az első természethez, mint a szülők és gyermekeik közötti szeretet, az igazságérzet, az igazságtalanság és egyenlőtlenség miatti felháborodás, a másokkal szembeni kötelességérzet az ajándék vagy segítség elfogadása után...”¹⁰ A második természet a „kulturális természetünk”, amihez tartoznak az illendőség, az udvariasság és a jó modor, az erkölcsök és a szokások, a

⁷ LORENZ: i. m. 18–20.

⁸ LORENZ: i. m. 25.

⁹ Yuval Noah HARARI: *Homo Deus*. Animus Kiadó, Budapest, 2016.

¹⁰ Kai MICHEL – Carel VAN SCHAIK: *Az ember három természete*. Typotex Kiadó, Budapest, 2019, 28.

művészetek és a vallások, legtágabb értelemben a „civilizáltság” összetevői. „A *harmadik természetet* racionális természetnek nevezzük.” Idetartoznak az alapvető szabályok, gyakorlatok és intézmények, amelyekhez nagyon is tudatosan, értelmünkre támaszkodva igazodunk.¹¹ Az ember három természete egyidejűleg, egymással részleges átfedésben, optimális esetben együttesen és pozitív irányban hat, de olykor konfliktusba is keveredhet egymással. Az együttthatásra és átfedésre példa az a családjogi törvényi szabály (harmadik természet), mely szerint a szülők saját tartásuk rovására is kötelesek gyermekük tartásáról gondoskodni. Ezt követeli az erkölcs is (második természet), de ez a természet parancsa is (első természet). Konfliktust okoz, ha férfi és nő házasságával (első természet) egyező módon, jogszabály engedélyével, azonos nemű személyek is köthetnek házasságot (harmadik természet). Utóbbi esetben a második természet (az erkölcs és a kultúra) az első vagy a harmadik felé is billenhet. Előrebocsátott következtetésünk a házasság és a család jogi szabályozásával és védelmével kapcsolatosan az, hogy annak során az ember egyik természetét sem lehet figyelmen kívül hagyni, sem pedig túldimenzionálni. Így az önmagában zárt, belső ellentmondásoktól mentes, nagyon racionálisnak tűnő jogi szabályozást (harmadik természet) sem. Hasonló, az ember összetett és bonyolult komplexitását kifejező fejtegetést találunk a bioetikus-pszichológus Kovács Józsefnél. Szerinte az ember „*biopszichoszociális*” lény, *testi* (szomatikus, genetikai), *lelki* (mentális) és *közösségi* (társadalmi, szociális), adottságainak az eredője. „Az evolúciós szemléletű pszichológia és pszichopatológia abból indul ki, hogy az ember nem csak szomatikusan, hanem mentális működése tekintetében is a darwini természetes szelekció terméke: mentális jellemzőink alapvetően az alkalmazkodást szolgálták abban az ősi környezetben, amelyben az emberi evolúció 99%-a végbement.” Ma teljesen „más környezetben élünk, mint amilyenhez adaptálódtunk, vagyis nem is mi vagyunk mentálisan betegek, hanem mai környezetünk nem az ember pszichológiai igényei szerint megalkotott. (...) Az ember (...) jelenlegi környezetéhez maladaptált. Úgy is mondhatnánk, hogy az ember házasította saját magát, s egyfajta saját maga alkotta állatkertben él, mely az ősi környezethez képest kényelmes és biztonságos ugyan, nem teszi lehetővé azonban a faj természetes körülmények között tapasztalható teljes viselkedési repertoárját, s így a természetes körülmények között tapasztalható pszichés kielégülést, a boldogságot sem.”¹² Talán ezért vágyik egyre több ember egyre jobban vissza a természetbe, mert ott őshonos, ott érzi magát igazán boldognak? Talán ezért számolják újabban a GDP mutatószámai mellett/helyett a „boldogság-indexet”, melyben felértékelődnek a természeti értékek, a tiszta levegő és ivóvíz, az egészséges termőtalaj és élelmiszer, a csend és a nyugalom, a családi és a baráti kapcsolatok. „A tudósok mindössze néhány éve kezdték el a boldogság történetét kutatni és még mindig a kiinduló hipotéziseket alakítjuk ki és a megfelelő kutatási módszereket keressük. (...) Úgy vélem, ez a legnagyobb fehér folt történelmünk megítélésében. El kellene

¹¹ MICHEL – VAN SCHAİK: i. m. 29.

¹² KOVÁCS József: *Bioetikai kérdések*. Medicina Kiadó, Budapest, 2007, 121–122.

kezdeni kitölteni.”¹³ Evidencia, hogy a harmonikus házasság, a békés és biztonságos családi környezet nyújtja a legnagyobb boldogságot szülőknek, gyermekeknek egyaránt.¹⁴ Mégis mindkét intézmény válságban van, védelemre és támogatásra szorul. Annak ellenére, hogy ma már rengeteg joga van az embereknek („emberi jogok”), de mintha ettől nem lennének boldogabbak. Ellenkezőleg, inkább csökken a bizalmuk a jog iránt, amit meg kellene állítani, sőt helyre kellene állítani. Holott az sem biztos, hogy a jogban van a hiba. Nézzük meg közelebbről a kutatásunk, a család jogi védelme kiindulópontjául szolgáló egyetemes érvényű emberi jogi normákat.

Ezek az Egyesült Nemzetek Szervezete 1948-as *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában* olvashatók (a továbbiakban: EJENY). Előzetesen meg kell jegyezni, hogy az EJENY számára mintaként szolgáló francia 1789-es *Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata* deklarálta ugyan, hogy „[m]inden ember szabadnak és jogokban egyenlőnek születik és marad” (I. cikk), továbbá hogy „[a] törvény egyformán törvény mindenki számára”, és hogy „a törvény előtt minden polgár egyenlő” (VI. cikk), de külön nem nevesítette a férfiak és nők egyenjogúságát, ezen belül a házastársak egyenjogúságát sem, és nem tett említést sem a házasságról, sem a családról. Az említett általános deklarációk azonban alkalmasak voltak arra, hogy emancipációs nőmozgalmak szerveződjenek külön a nők férfiuralom alóli felszabadítására, a nők egyenjogúsítása érdekében (pl. az egyetemekre bejutás, hivatásrendekbe bekerülés, állami-közületi szerepvállalás, szavazati jogok stb. terén). A munkásmozgalmak harca pedig – amit a tőke uralma ellen, a magasabb bérért, a szociális biztonságért, a társadalmi (materiális) egyenlőségért vívtak – kiterjedt a munkás családjának, különösen gyermekeinek a védelmére és a dolgozó nők egyenjogúsítására is. Ezeknek – az 1789-től számított több mint két évszázados küzdelmeknek – az eredményei már tükröződnek az EJENY szövegében (amiben az időközben kétpólusúvá vált világrendszernek is szerepe volt).

Az EJENY preambuluma 5. deklarációja szerint „az Egyesült Nemzetek népei újból hitet tettek az alapvető emberi jogok, az emberi személyiség méltósága és értéke, a férfiak és nők egyenjogúsága mellett, valamint kinyilvánították azt az elhatározásukat, hogy elősegítik a szociális haladást és nagyobb szabadság mellett jobb életfeltételeket valósítanak meg”. Ezt a deklarációt a 22. cikk bontja tovább, még mindig nagy általánosságban: „Minden személynek, mint a társadalom tagjának joga van a szociális biztonsághoz; minden személynek ugyancsak igénye van arra, hogy (...) a méltóságához és személyiségének szabadon való kifejlődéséhez szükséges gazdasági, szociális és kulturális jogait kielégíthesse.” (Ezt majd az ENSZ 1966-os Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya részletezi tovább.) A szöveg az egyes személyekről, mint a társadalom tagjairól beszél, tény azonban, hogy az emberek túlnyomó többsége családban él (különösen gyermekkorában), a szociális biztonsághoz való jog jellemzően a családhoz kapcsolható. Ilyen értelemben kell itt megemlíteni a 23. cikk (3) bekezdését is:

¹³ Yuval Noah HARARI: *Sapiens*. Animus Kiadó, Budapest, 2020, 352.

¹⁴ KOPP Mária – SKRABSKI Árpád: *A boldogságkeresés útjai és útvesztői*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020, 145–165.

„Mindenkinek, aki dolgozik, olyan méltányos és kielégítő fizetéshez van joga, amely számára és családja számára az emberi méltóságnak megfelelő létet biztosít, és amelyet megfelelő esetben a szociális védelem összes egyéb eszközei egészítenek ki.” Itt utalok arra is, hogy ez a gondolat már a *Rerum Novarum*-ban, XIII. Leó pápa 1891-es enciklikájában is szerepelt: „A munkás, ha ésszel él, s ha fizetése elegendő arra, hogy magát, feleségét és gyermekeit tisztességgel eltarthassa, takarékoskodni fog, s eléri azt, amire maga a természet inti, hogy a szükséges kiadásokon túl valamije megmaradjon, amiből idővel szerény vagyonna tehet szert.”¹⁵ Köztudott azonban, hogy a munkabér mindig a munkaerőpiac törvényszerűségeihez igazodott inkább, mint a munkás családi körülményeihez (gyermekei számához, lakáskörülményeihez, szegénysége fokához). Ezért vált szükségessé a munkaviszonyhoz kapcsolva a „szociális jogalkotás”, a szociális védelem egyre bővülő eszköztára (egészség- és nyugdíjbiztosítás, családi pótlékok, ingyenes közoktatás, anyasági és gyermeknevelési támogatások, szociális segélyek stb.). Ezekről a 25. cikk (1) és (2) bekezdései rendelkeznek: „Minden személynek joga van saját maga és családja egészségének és jólétének biztosítására alkalmas életszínvonalhoz, nevezetesen élelemhez, ruházathoz, lakáshoz, orvosi gondozáshoz, valamint a szükséges szociális szolgáltatásokhoz, joga van a munkanélküliség, betegség, rokkantság, özvegyiség, öregség esetére szóló, valamint mindazon más esetekre szóló biztosításhoz, amikor létfenntartási eszközeit akaratától független körülmények miatt elveszti.” „Az anyaság és a gyermekkor különleges segítséghez és támogatáshoz adnak jogot. Minden gyermek, akár házasságból, akár házasságon kívül született, ugyanabban a szociális védelemben részesül.” Ezzel a háttérszabályozással, különösen, ha ezek a szabályok a gyakorlati életben ténylegesen érvényesülnek is, már lehet és érdemes is házasságot kötni, családot alapítani, gyermeket (gyermeket) vállalni. Ezáltal válik érthetőbbé és értelmezhetőbbé a témánkhoz legszorosabban kapcsolható EJENY 16. cikk három bekezdése: „(1) Mind a férfinak, mind a nőnek a házasságra érett kor elérésétől kezdve joga van fajon, nemzetiségen vagy valláson alapuló korlátozás nélkül házasságot kötni és családot alapítani. A házasság tekintetében a férfinak és a nőnek mind a házasság tartama alatt, mind a házasság felbontása tekintetében egyenlő jogai vannak. (2) Házasságot csak a jövőendő házastársak szabad és teljes beleegyezésével lehet kötni. (3) A család a társadalom természetes és alapvető alkotó eleme és joga van a társadalom, valamint az állam védelméhez.” Ezekből a normákból teljesen nyilvánvaló, hogy a házasság és a család egyetemes érvényű (univerzális) emberi jogi alapértékek, a házasságkötés, a párválasztás és a családalapítás (a gyermekvállalás) az alapvető szabadságok rangjára emelkedtek. Mindemellett – az ember első természetével összhangban – magától értetődő alapigazságok, természetes törvényszerűségek is kiolvashatók belőlük: a házassághoz és ugyanígy a családalapításhoz egy férfira és egy nőre van szükség; a házastársak egyenjogú és mellérendelt felek; a család mint „kis” közösség a társadalomnak mint „nagy” közösségnek „természetes” és „alapvető” alkotóeleme, közismert szinonimával a „sejtje”. Ha ez a sejt megbetegszik vagy elpusztul, vele

¹⁵ *Rerum Novarum* 35. pont.

betegszik vagy pusztul a társadalom is. Ezért kell szükség esetén megvédeni, azaz óvni az épségét és egészségét, gyógyítani és rehabilitálni, ha betegség- (válság-) tünetei vannak. A védelem elsősorban társadalmi ügy, de ha ez kevés, az állam is köteles a család védelmére, ha szükséges, akár közhatalmi eszközök, tilalmak alkalmazásával is.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát és az alapvető szabadságok és az emberi jogok azóta kibővült egész rendszerét sokan az emberi civilizáció fejlődésének csúcspontjaként értékelik. Mások ezt a rendszert, mint az alapvető jogok és jogi értékek rendszerét az egész emberiség egyetemes (univerzális, globális) alkotmányának tekintik. Fontos – ahogyan a 3. deklaráció mondja – hogy „az emberi jogokat a jog uralma védelmezze”. Ezért „a tagállamok kötelezték magukat arra, hogy (...) biztosítsák az emberi jogok és alapvető szabadságok általános és tényleges tiszteletben tartását”¹⁶, hogy „oktatás és nevelés útján” előmozdítják e tiszteletben tartás kifejlesztését, valamint a tagállami alkotmányok és jogszabályok útján az „általános és tényleges alkalmazását és elismerését”.¹⁷ Ezek után „csak” az a kérdés, hogy egy ilyen – már-már tökéletes – rendszer miért nem működik rendeltetésszerűen, miért küzd pl. a házasság és a család is válságtünetekkel. Nem ez sem az első, sem az egyetlen eset, amikor a jogilag eszményinek vélt megoldás és a társadalmi valóság között nagy fokú eltérés van. A cél éppen az, hogy a valóságot – amin mindig van mit javítani – az eszményi felé tereljük, ahhoz közelítsük. Az igazi probléma az, ha a valóság más irányba halad, mint a kitűzött cél, vagy közeledés helyett éppen távolodik attól. Ez a probléma a házassággal és a családdal is: más irányokban fejlődni látszanak (alternatív párkapcsolati formák, azonos neműek házassága), stabilitásuk és reprodukciós funkciójuk azonban romlik. Az okokat kereshetjük magában a jogban (annak irreális vagy irracionális elvárásaiban), a jogot determináló, azt körülvevő természeti és társadalmi-gazdasági-kulturális közegben (melyek folyton változnak, miközben a jog statikus és merev), és persze magában az emberben is, aki maga is természeti és társadalmi lény is egyben, emberségében még nem tökéletes, így konstruált szabályai és elvárásai sem azok. Mégis egy reménysugár a válságos világban az, ha az emberiség egyetemes alkotmányának emberi jogi alapértékeit a helyes út mérföldköveinek, iránytűknek tekintjük, olyan fix igazodási pontoknak, amelyek jelzik a helyes irányt és közelebb visznek az ideális megoldásokhoz. Ezekhez viszonyítva tudjuk mérni a válságokat, keresni azok okait és a megoldás eszközeit is.

3. A házasság és a család válságának történeti gyökerei

Szándékosan nem a házasság és a család válságának „kezdetéről” beszélek, mivel azt tudományos egzaktsággal meghatározni nem lehet. Már csak azért sem, mert azt sem tudjuk, hogy mikortól kezdve beszélhetünk egyáltalán egy férfi és egy nő közötti *házasságról*. „Az ember 2,5 millió évig élt növények gyűjtögetéséből és

¹⁶ 6. deklaráció.

¹⁷ 8. deklaráció.

állatok vadászatából, amelyek az ő beavatkozása nélkül éltek és szaporodtak.”¹⁸ Erről a történelem előtti (prehisztorikus) időről tényanyag nem áll a rendelkezésünkre. A tudományos igényű feltételezés azonban megengedhető. „A vadászó-gyűjtögető embereknél a férfi és nő közötti viszony nagyjából még egyensúlyban volt. Jóllehet bizonyos fokig a férfi dominált, ha a nő megelégedte férje hatalmaskodását, bármikor visszatérhetett a családjához, vagy férjet válthatott. A párkötődés még nem volt feltétlenül exkluzív. Előfordultak ugyan monogám kapcsolatok, de hogy egy nő egy életre odakötötte volna magát egy férfihoz, nem volt általános gyakorlat. Egy nőnek különböző partnerei lehettek egymás után, vagy akár egy időben is. Ez nem ütközött akadályokba, mert nem lehetett megállapítani az apasági viszonyokat. A több férfival való érintkezés a nő érdekeit szolgálta; ily módon hálózat épülhetett ki a potenciális apákból, akik valamennyien felelősnek érezték magukat partnerükért.”¹⁹ És persze – tegyük hozzá – a közösség valamennyi gyermekéért is. „Mindez megváltozott úgy 10 ezer évvel ezelőtt, amikor a sapiens elkezdte szinte minden idejét és energiáját arra fordítani, hogy néhány állat- és növényfaj életét manipulálja. (...) Forradalom volt ez az emberi életmódban – a mezőgazdasági forradalom.”²⁰ „A neolitikus forradalom szakított az emberi együttélés egyik alapvető törvényével, amely sok ezer éven át irányadó volt a mindennapokban – azzal a szabállyal, hogy az élelmet meg kell osztani. A tulajdon újdonsült eszméje aláasta az ősember szolidaritását. Ami addig közös jószág volt – a természet adta élelem –, egy csapásra monopolizálódott. Ez volt az igazi botrány! Nem elég, hogy tiltott lesz egy mindennapos, életfontosságú tevékenység – a gyümölcs gyűjtése –, de még büntettként is kezelik. Maig érezzük e botrány utórezgéseit.”²¹ Az emberiség történetének ez a – talán a legnagyobb – *paradigmaváltása* átalakította magát az embert, a családot és az emberi társadalmat is. Az állat- és növényfajták szelekciója, házasítása és termelése nagymértékben függetlenítette az embert a természet szeszélyeitől, képessé vált arra, hogy saját munkája révén megálljon a maga lábán. Addig a természet uralta az embert, most ez megfordulni látszott. Addig a társas kapcsolatokba kellett investálni, a kölcsönös segítségnyújtás, az együttműködés és a szolidaritás jelentette az életbiztosítást. Most „az emberek már nincsenek annyira egymásra utalva, jobban elhanyagolhatják a társas kapcsolataikat. Az út, amelyen elindultak, egyirányú út volt, s egy anyagilag egyre gazdagodó, szociális és érzelmi tekintetben viszont egyre szegényebb világba vezetett.” Miközben a közösségi kapcsolatok halványodtak, a családi kapcsolatok felértékelődtek, szorosabbá váltak. Az embernek, az élet továbbadása mellett a magántulajdonát is át kellett örökítenie. A fiúk folytatták a gazdaságot, ők maradtak apjuk mellett a családban, nekik kívülről kellett asszonyt hozni a házhoz, a lányokat viszont kiházasították. „Az ekkor kialakuló patriarchátusban a nők kereskedelmi áruvá,

¹⁸ HARARI: Sapiens i. m. 81.

¹⁹ MICHEL – VAN SCHAIK: i. m. 64.

²⁰ HARARI: Sapiens i. m. 81.

²¹ MICHEL – VAN SCHAIK: i. m. 62.

tulajdonná válnak. (...) A váltás első áldozatai a nők voltak.”²² Ugyanakkor „ahol sikeres a tartalékgazdálkodás, ott megugrik a népességszám. Uralkodóvá válik a konkurenciaharc, nőnek a társadalmi különbségek. Hierarchiák, uralmi formák jönnek létre.”²³ Ez igaz a házasságon és a családon belüli viszonyokra is. A feleség a *férji*, a gyermekek az *atyai hatalom* alá kerülnek, felszabadításuk sok évszázados, sőt évezredes harc eredménye lesz, ha megtörtént már egyáltalán. Csak egy példát említek. „A patriarchális világ normává emeli a női hűséget. (...) Amikor a nők férfitulajdonba kerülnek, a hatalmukat vissza kell nyesni. Márpedig ez a hatalom főleg a szexuális vonzerőn alapul. (...) A paradicsomból való kiűzetés után Évának fel kell öltöznie, hogy ruha alá rejtse bájait. ... a földművelő társadalmakban főleg a nőknek kell >erkölcsösen< öltözködniük.”²⁴ Ennek mai „utórezgése” a bevándorló muszlim nők öltözködése körüli vita számos nyugat-európai országban. Eszerint (a Biblia evolucionista olvasata szerint) az ősbűn nem volt más, mint a mezőgazdasági forradalom, evés a tudás fájának tiltott gyümölcséből, aminek büntetése a kiűzetés az Édenkertből, a természetes életformából. A három legfőbb következmény „a kénkeserves munka kérdése, aztán a tulajdon elfogadásának nehézségei, és végül a nők alárendeltségének zavarba ejtő ténye – három azok közül az égető problémák közül, amelyekkel az ember azóta viaskodik, hogy áttért a letelepedett életmódra. Ebből a szempontból tízezer év alatt sem sokat változott a helyzet.”²⁵ Még egy fontos körülményt – mai, napi aktualitása, és témánk szempontjából is – meg kell említeni. „Egy faj evolúciós sikerének mértéke is a DNS-e másolatainak száma. Ha nem marad több DNS-másolat, a faj kihal. (...) Ha a faj sok DNS-másolatot hoz létre, az siker, és a faj virágzik. Ez a mezőgazdasági forradalom lényege: a képesség, hogy rosszabb körülmények között is több ember maradjon fenn.” Ugyanakkor ez egy csapda is, mert „a népességnövekedés felégette a hidakat az emberiség mögött. (...) Nem volt visszaút. A csapda bezárult.”²⁶ Az Édenkertbe tehát nincs visszavonulás. A tulajdon negatív hatásainak mérséklése és orvoslása azonban nem reménytelen. Egyik ilyen negatívum az ember „tulajdonosi lelkületének” kiterjedése „a barátokra, a szerelmi partnerre, egészségre, utazásra, műtárgyakra, Istenre és a saját énrre. (...) a legnagyobb élvezet talán nem is anyagi dolgok, hanem élőlények feletti uralomban van. A patriarchális társadalomban még maga a legszegényebb férfi is felesége, gyerekei és jószágai tulajdonosa volt, azok abszolút urának képzelhette magát. Erre a társadalomtípusra feltétlenül igaz: a sok utód az egyetlen útja annak, hogy embereket birtokolj anélkül, hogy kénytelen lennél dolgozni vagy tőkét befektetni ennek érdekében. Ha meggondoljuk, hogy mindennek a terhét a nőnek kell viselnie, aligha tagadható, hogy az utódok felnevelése a nők durva kizsákmányolásának folyamata. Azonban az anyának is van egyfajta tulajdona: a gyermeke, amikor az még kicsiny. Ördögi kör ez: a férfiak kizsákmányolják fele-

²² MICHEL – VAN SCHAIK: i. m. 63.

²³ U.o.

²⁴ MICHEL – VAN SCHAIK: i. m. 65.

²⁵ MICHEL – VAN SCHAIK: i. m. 71.

²⁶ HARARI: *Sapiens* i. m. 89.

ségüket, a nők kizsákmányolják gyerekeiket, a felnövekvő férfiak csatlakoznak apjukhoz és kizsákmányolják a nőket. A férfi uralma a patriarchális rendszerben mintegy hat-hét évezreden át tartott, s ha elkezdett is bomlani, korántsem tűnt el, különösképp a szegény országokban és a társadalom alsó osztályaiban nem.”²⁷

Gondolatmenetünket összefoglalva: azt kívántuk illusztrálni, hogy a házasság válságának eredete lényegileg egybeesik a mai értelemben vett monogám házasság kialakulásával, ami viszont a magántulajdon, a mezőgazdálkodás, a letelepedés és a patriarchális társadalom kialakulásának következménye volt. A hiba azonban nem a monogámiában volt és van, sőt! „Azok a társadalmak tudnak leginkább bővülni és virágozni, amelyek stabil családokra, monogámiára, hűségre és felelősségre épülnek. A szexuális értelemben megengedőbbek, a rövid kapcsolatokat, könnyű válást és családi viszonyokat elfogadják instabilabbak és hanyatlásra vannak ítélve.”²⁸ Az ember és az ő birtoklásán alapuló létezés módja, más emberek feletti uralmi vágya az igazi probléma, ami ma is számtalan házasság megrontója. Tekintjük át ezért nagyon röviden a tulajdoni-gazdasági rend változásait és hozzá kapcsolódóan a házasság és a család történelmi korokhoz kötődő jellegzetességeit. Utána térünk rá a 20. századi válságtünetekre, azok okaira és tendenciáira, az állam általi válságkezelésekre.

4. Vázlatos házassági és családi korszakok

„Bella gerant alii, tu felix Austria nube!” Háborúzzanak mások, te boldog Austria házasodj! A Habsburg-ház birodalomépítő és a birodalom fennmaradását célzó jelmondata nálunk és a Habsburg Birodalom utódállamaiban a történelemtanítás része. A történelmi jelmondat más európai uralkodóházakban is gyakorlat volt. Magyar királyok is lánygyermeküket más országok királyi családjába adták férjhez, fiaik külföldi uralkodók lányait vették feleségül. Mondhatjuk, hogy Európa uralkodóházai egyetlen nagy családot alkottak. A „vérrokonság” – éppúgy, mint a prehistorikus időkben – erős köteléket jelentett, és ha nem is zárta ki, csökkentette a háborúk esélyeit. Az uralkodói rangú házasságok fő funkciója azonban az uralkodói státusz megszerzése és/vagy megtartása volt, a vele járó hatalommal, területek és emberek feletti uralommal. Ez a szemlélet áthatotta a teljes vertikális feudális hierarchiát. „Rangon alul” tilos volt házasodni, vagy csak a hűbérúr előzetes engedélyével volt lehetséges. Ez garantálta a hierarchia minden fokán az adott státusz megőrzését és a vele járó születési előjogokat és kiváltságokat, összességében a feudális társadalmi rend fenntartását. Ez még a jobbágysorban élőkre nézve is azt eredményezte, hogy abból – legalábbis házasság révén – szinte lehetetlen volt kitörni, felemelkedni. Mindez egyházi közreműködéssel, hiszen a „szent házasság” intézményét az egyház jog szabályozta. Amit Isten egybekötött, azt ember fel nem bonthatta (legfeljebb – nagyon bonyolult és nehézkes eljárással az egyház – érvényteleníthette). A hatalmi és vagyoni hierarchiához igazodó, megfelelő rendű és

²⁷ Erich FROMM: *Birtokolni vagy létezni?* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994, 74–75.

²⁸ FROMM: i. m. 74–75.

rangú házasságok gyakorlata mélyen beivódott az európai kultúrába – pedig itt nem volt „kasztrendszer”. Bár a feudális születési előjogokat a nagy vagyonok átörökölt kiváltságai (a „várurakat” a „gyárurak”) váltották fel, „rangon alul” a kapitalizmusban sem illett házasodni. „Tőke a tőkével”, „gyár a gyárral”, de még paraszti sorban is „föld a földdel” kötött házasságot, megőrizve és megerősítve a tulajdoni és gazdasági rendben elfoglalt vagyoni jogi státuszt.²⁹ A megkésett polgárosodás magyar „feudálkapitalista” sajátossága volt, ha az elszegényedett nemes (dzsentrí) a gazdag gyáros lányát vette el, vagy ha – kevésbé kockázatos módon – a gazdag gyáros előbb „bárai rangot” vásárolt, hogy aztán a rangjának megfelelően házasodjon. Kivételesen fordulhatott elő – mint a mesében a királyfi, hófehér paripán –, hogy a bankigazgató jött „meseautón” megkérni a szegény gépirólány kezét. A polgári társadalom, a polgári tulajdon és a polgári házasság egymást erősítő intézményeit keményen bírálta és felszámolandónak tartotta Marx és Engels már a Kommunista Kiáltványban. „Mi a jelenlegi, a polgári család alapja? A tőke, a magánszerzés. Teljesen kifejtett alakban ez a család csak a burzsoázia számára létezik; de kiegészítői a proletár kényszerű családtalansága és a nyilvános prostitúció. A burzsoá családja természetesen megszűnik e kiegészítőjének a megszűnésével és mindkettő eltűnik a tőke eltűnésével.”³⁰ De mi is jön helyette a termelési eszközök társadalmi tulajdonná változtatásával? „Eltűnik a bér munka, a proletariátus is. A prostitúció eltűnik, a monogámia pedig, ahelyett, hogy letűnnék, végre valósággá válik – a férfiak számára is. A férfiak helyzete tehát mindenesetre nagyon megváltozik. De jelentős változáson megy át a nőké is, valamennyi nőé. A termelési eszközök köztulajdonba kerülésével a monogám család már nem gazdasági egysége a társadalomnak. A magánháztartás átváltozik társadalmi tevékenységgé. A gyermekek gondozása és nevelése közüggé válik.”³¹ Mivel a termelési eszközöknek nem a társadalom általi tulajdonba vétele, hanem az államosítása történt meg, a munkások a tőke bérabszolgáiból „állami bérabszolgává” váltak, nem szűnt meg sem a bér munka, sem a proletariátus. Sőt a nők tömege is bér munkás lett, hogy a „kétkeresős” családmódel a pusztá megélhetést biztosítsa. Az viszont igaz, hogy a monogám család nem volt többé gazdasági egysége a társadalomnak. Holott, ha az maradhatott volna, ugyanúgy csodákra lett volna képes, mint a nyugat-európai országokban. Az embereknek az a szakadatlan törekvése, hogy önmaguknak, a családjuknak, a gyermekeiknek és az unokáiknak nagyobb fokú megélhetési biztonságot és jólétet teremtsenek, hihetetlenül nagy hajtóerőt jelent, ami gyors és nagyarányú társadalmi-gazdasági fejlődést eredményez. A szocializmus kikapcsolta ezt a hajtóerőt, hiszen még a személyi (fogyasztási) tulajdon tárgyi körét és mértékét is korlátozta. Miközben álszent módon azt hirdette, hogy „a szocializmusban a legfőbb érték az ember”. Magyarországon „rendhagyó” szocializmus épült, amennyiben 1968-ban „új gazdasági mechanizmust” (szabályozott piac-

²⁹ KOPP – SKRABSKI: i. m. 12.

³⁰ MARX – ENGELS: *A kommunista kiáltvány*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1965, 63.

³¹ Friedrich ENGELS: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Marx és Engels Válogatott Művei III. kötet. Kossuth Kiadó, Budapest, 1977, 497.

gazdaságot) vezetett be és a mezőgazdaságban teret engedett a „háztáji” családi gazdaságoknak, majd 1982-ben ezt kiterjesztette az ipar és a szolgáltatások területére is. Az ortodox kommunistáktól meg is kapta a „fridzsiderszocializmus” és a „gulyáskommunizmus” gúnyneveket. Ez volt az utolsó fellobbanása a privát autonómia jogának, a magánjognak, amelynek – Szladits Károly szerint – a „főtárgyai a *magángazdaság és a családi élet*, a magánjog lényegében *vagyonjog és család-jog*”.³² A család és a családi gazdaság (ma a mikro-, kis- és középvállalkozás) a jövő generációk szocializálásának fő színtere: munkára, összefogásra, egymás támogatására, szolidaritásra, sőt önzetlen szeretetre nevel. Csupa társadalmilag is hasznos, a jogon túli alapvető érték tiszteletére. Ezt verte szét a maga tektonikus erejű rombolásaival a proletárdiktatúra totális állama. A társadalmi-gazdasági-tulajdoni viszonyok tudatos átalakítása (finoman szólva) nagyarányú „társadalmi mobilitást” eredményezett, ami szétszaggatta a házassági, családi, rokoni, faluközösségi, civiltársadalmi kötelékeket, a ma oly nagyra értékelt „szociális védőhálót”. Helyette, az öngondoskodás helyett, az állami paternalizmust vezette be. Akiről az állam gondoskodik, annak nincs szüksége családi gondoskodásra. Ez a fajta nagy kollektívizmus viszont éppen az egocentrikus önzést erősítette, ami lazítja a házassági köteléket és bomlasztja a családot. Történelmi kuriózum, hogy a házasságra és a családra ugyanilyen hatással volt az ipari (indusztriális) társadalom másik párhuzamos fejlődésvonala, a kapitalizmus fejlődése a szabadversenyes vadkapitalizmustól a szociális piacgazdaságig és a jóléti jogállamig bezárólag. A kétpólusú világrendszer gazdasági harcában a szocialista államok, mint „össznépi” (eszmei) töketulajdonosok³³ harcoltak a kapitalista nagytőkével és annak liberális államaival, közös lényegük azonban az volt, hogy mindkettőnek „szabad” (azaz szabadon kizsákmányolható) bémunkások, proletárok tömegére volt szüksége. Ezért mindkettő elűzte földjeikről a parasztokat, csapást mért a kispolgárok, az emberléptékű családi gazdálkodók, kisvállalkozók tömegeire, iparvárosok „haszonember telepeire” költöztette és összezsúfolta a bérlakások bémunkás tömegeit. Nem véletlenül nevezték ezeket „bérkaszárnnyáknak”, lakóit „ipari hadseregnek”, alacsony bérük miatt „bérabszolágáknak”. Konrad Lorenz írt a „haszonállattelepek” analógiájára „haszonembertelepekről”. „A ketreces csirkegyár joggal számít állatkinzásnak és kultúrbotránynak. Azt viszont, hogy hasonló dolgokat műveljenek emberekkel, teljes mértékben elfogadhatónak tekintik, jóllehet az ember az, aki az ilyen, a szó legigazibb értelmében embertelen bánásmódot a legkevésbé képes elviselni. Törzsfelődése nem olyannak alkotta az embert, mint aki elviselhetné, hogy teljesen hasonló, névtelen és csereszabatos milliónyi egyedek egyike legyen. A haszonember-telep lakójának önmegbecsülése fenntartásához egyetlen járható út marad, nevezetesen az, hogy száműzze tudatából szenvedése sok hasonló társát, és mereven elzárkózzék előlük.”³⁴ Vigasz gyanánt – a materiális szegénység leplezésére –

³² SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar Magánjog*. I. kötet. Grill Kiadó, Budapest, 1941, 21.

³³ BIBÓ István: *Az európai társadalomfejlődés értelme*. Válogatott tanulmányok III. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986, 67.

³⁴ LORENZ: i. m. 26–27.

a vilárendszer mindkét pólusán egyre hangoztatták minden ember jogegyenlőségét, a személyiség önrendelkezési szabadságát és az individuum méltóságát, az emberi jogok bőségét. Több port hintettek a szemekbe, több mézet kentek a madzagra. A hangsúlyeltolódás „túl jól” sikerült: bár lehet, hogy szándékon túli eredményként, de csapást mértek az egyén számára leginkább boldogságforrásként funkcionáló párkapcsolatra és kisközösségre, a házasságra és a családra is.³⁵ „Világosan kirajzolódik, hogy a családok szétverése súlyos demográfiai és egészségügyi helyzethez, a szociális védőháló megszűnéséhez vezet, és az egész társadalom létét fenyegeti. Napjainkban így azok teszik a legnagyobb szolgálatot az emberiségnek, azok védik az igazságot, akik a család intézményének védelméért fáradoznak.”³⁶

5. Az egyéni önzés és az önzés világa

A tudományos gondolkodás lényege, hogy megpróbálja fogalmakba tömöríteni a valóságot. Különösen igaz ez a társadalomtudományok (filozófia, etika, szociológia, közgazdaságtan, jogtudomány) esetében. Ha a fogalom és a valóság megegyeznek, akkor a fogalom igaz, ha eltérnek egymástól, akkor a fogalom hamis. Ráadásul a folyton változó valóság később is eltérhet az eredetileg igaz fogalomtól, így az hamissá válhat. Ilyenkor a (jogi) fogalmat hozzá kell igazítani a megváltozott valósághoz, hogy igaz maradjon. Csakhogy a jognak van egy nagyon fontos sajátossága: a jog egyetlen forrása ma már az állam, mint közhatalom; ezáltal a jog maga is hatalom: az államban érvényesülő kényszerszabályok összessége. Alkalmas arra, hogy a valóságot igazítsa a saját fogalmaihoz, így őrizve meg azok „igazságát”. A valóság ilyen alakítása megint kétféle lehet: megakadályozza, hogy a valóság rossz irányba változzon; vagy gátolja a jó irányú változást. Később ezeket a gondolatokat a házasság és a család fogalmaira is alkalmazni fogjuk, előbb azonban járjuk körül azt a kulcsfogalmat, ami mai világunk valóságát leginkább lefedi, ez pedig az *egyéni szabadság*. Ha a jelzett fogalom, a „szabadság”, és jelzője, az „egyéni” helyett is szinonimákat használunk, rögtön feltűnik a fogalom és a valóság eltérése: *individuális önzés*. A kettő közötti feszültség gyökere itt is a gazdasági és azon keresztül a társadalmi rend egészét döntően meghatározó magántulajdon fogalmában rejlik. A magántulajdon ugyanis egy önellentmondást hordozó, Janus-arcú fogalom (jogintézmény és gazdasági, társadalmi intézmény): egyfelől vagyongyarapító és személyiségfejlesztő, az egyéni szabadságot növelő hatása van, másfelől kizárólagos, kirekesztő jellegű jogi hatalmat biztosít a tulajdon tárgyai és – azok közvetítésével – más emberek felett, csökkentve és/vagy sértve ez által mások egyéni szabadságát. Ez a kettőssége az ember gazdálkodásával és letelepedésével, a „mezőgazdasági forradalommal” indult, az ipari forradalommal folytatódott és felerősödött, ma, a globális tőke és globális piac világában pedig szélsőségessé fajult. Nem csoda, hiszen minden ember szabadságra, ehhez *gazdagságra*, majd pedig *hatalomra* vágyik és egyiknek sincs felső határa. A jog „etizálása” és „szoci-

³⁵ KOPP – SKRABSKI: i. m. 145–165.

³⁶ KOPP – SKRABSKI: i. m. 165.

alizálása”, a tőke társadalmi felelősségre nevelése próbál ugyan határt szabni az uralmi törekvésnek, azonban mindeddig mérsékelt sikerrel. Különösen az ún. első generációs emberi jogok, az alapvető szabadságok ugyanis többségükben az egyént illetik meg, úgy is mint embert és úgy is mint polgárt. Az Európai Unió Alapjogi Chartája Preambulumában nyíltan ki is mondja, hogy az Unió „[t]evékenységei középpontjába az egyént állítja”. Csakhogy minden egyes egyén értéktartalma nagyon különböző lehet, kultúránként és civilizációnként jelentősen eltérhet. „Az Indiában, Japánban használt személyes -én fogalom *szociocentrikus*. Sokkal kevésbé individualizált, sokkal inkább család-orientált, (...) mint az észak-európai, protestáns személyes -én, mely viszont sokkal *egocentrikusabb* (kiemelések tőlem: L. B.). A keleti szociocentrikus személyes -én felfogás nézőpontjából a nyugati, egocentrikus személyes -én elidegenedett, antiszociális és naiv. A nyugati, egocentrikus személyes -én nézőpontjából viszont a keleti, szociocentrikus személyes -én nem individualizált, fejletlen, másoktól túlságosan függő, éretlen.”³⁷ Az, hogy a család, mint közösség szempontjából melyik a hasznosabb, nyilvánvaló, de közgazdaságilag vajon melyik a hatékonyabb? Ernst Schumacher ökoközigazdász idézi Keynes (1930-as) véleményét: „Még legalább száz évig el kell hitetnünk magunkkal és mindenki vel, hogy ami jó, az gonosz, és ami gonosz, az jó, mert a gonosz hasznos, a jó nem az. A kapzsiság, az uzsora és a gyanakvás legyenek még egy kis ideig az isteneink. Mert csak ők vezethetnek ki bennünket a gazdasági szükség alagútjából a napvilágra.”³⁸ Az irigység, a mohóság, a gátlástalan önzés, a tisztességtelenség rövid távon kétségtelenül nagy vagyoni előnyt, gazdasági fejlődést is hozhat. De ha, hosszabb távon és más összefüggésben, az egocentrikus, individuális önzés bomlasztja a házasságot és a családot, szétszaggatja a szociális bizalmi hálót, és mint napjainkban tapasztaljuk, a demográfiai összeroppanás szélére sodorja az egész „nyugati” civilizációt, akkor a mérleg a kártékonyság felé billen. „Az emberek azonban hamar észrevették, hogy komoly bajok vannak a féktelen individualizmus kultúrájával, amelyben – bizonyos értelemben – a szabályok áthágása marad az egyetlen szabály. (...) Egy olyan társadalom, amely eltökélten és következetesen irtja a normákat és szabályokat az egyéni szabadság fokozása nevében, egyre szervezetlenebbé, atomizáltabbá és elszigeteltebbé válik, és képtelen lesz közös célokat elérni, közös feladatokat végrehajtani.”³⁹ Freund Tamás agykutató szerint biológiai törvényszerűség, hogy a bizalom, a kölcsönösség és az együttműködés ma is és változatlanul a társadalmi lét alapja. Az önzés viszont evolúciós zsákutca, az önző egyedek és fajok kipusztulásra vannak ítélve. Ezért nagyon fontos, hogy az önzés ne maradjon rejtve, azt le kell leplezni. Ez nem túl nehéz, mert az egyéni önzésnek három látványos eleme van: a) én önmagamért vagyok; b) a világ értem van; c) Te is értem vagy! Az a házasság, az a család és az a társadalom, amelyben az egyéni önzés az úr, fenntarthatatlan. „A legfontosabb kiút talán a társadalmak/kultúrák újraépítése kisközösségekből.” Ezekben a bizalom, az együttműkö-

³⁷ KOVÁCS: i. m. 80.

³⁸ Ernst SCHUMACHER: *A kicsi szép*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991, 22.

³⁹ FUKUYAMA: i. m. 30–31.

dés, „a kölcsönösség folyamatosan monitorozható, a közösség tagjai ezáltal egymást lélekben nemesítik”. Ezért „tovább kell fejleszteni a családok mellett a munkahelyi, egyházi, szakmai közösségeket, egyéb civil szerveződések”.⁴⁰ Tegyük még hozzá, hogy „az önzés nem csupán embertársaink kihasználásában nyilvánul meg, hanem Földünk ökológiai tönkretételéhez is vezet. (...) A kisközösségeknek, a példaadó családoknak és a történelmi egyházaknak ma is kulcsszerepük van abban, hogy szellemi környezetünket aktívan alakítsák, és hogy az önzés helyett minél több szeretet, és az együttműködő szellem erejét hozzák kisebb és nagyobb társadalmi közösségeinkbe.”⁴¹

6. Családvédelem – társadalomvédelem

Addig jutottunk gondolatban, hogy a társadalmi lét alapja nem lehet az individuális önzés, hanem csakis a társadalmi, a közösségi szolidaritás. Ez pedig itt Európában, a zsidó-keresztény kultúrkörben az egyik legfőbb bibliai parancsban, a felebaráti szeretetben gyökerezik. Csakhogy az erőltetett iparosítás és városiasodás, embertömegek összezsúfolása a haszonembertelepeken és nagyvárosokban ennek is keresztbe tett. „Felebaráti szeretetünket a túl közeli felebarátok tömege olyannyira felhígította, hogy az végül már nyomokban sem mutatható ki.”⁴² Ettől még az Európai Unió a „szabadság, igazságosság, szolidaritás” alapvető elveit vallja. Zlinszky János erről így írt: „A kereszténység felebaráti szeretetnek hívja a szolidaritást.”⁴³ Mind a szeretet, mind a szolidaritás tanulásának (szocializálásának) elsődleges gyakorlóterepe pedig a társadalom természetes és alapvető alkotóeleme, a család. A társadalomnak tehát elemi érdeke, hogy védje a családot, de a családnak legalább ilyen mértékben érdeke, hogy védje a szolidáris (nem az önző) társadalmat. Ha az egyik megbetegszik, megbetegíti a másikat is. A család betegsége – mint azt eddig érzékeltetni próbáltuk – leginkább egyfajta „függőség”: a család épsége és egészsége az őt körülvevő társadalmi közeg milyenségétől, épségétől és egészségétől, életerejétől függ. A társadalmi-gazdasági működési zavarok földrengésszerű paradigmaváltások, nagyarányú változásokat indukálnak a házaspárok és a családok életében, belső viszonyaiban is. Stabil, harmonikus házasságokhoz és stabil, békés családokhoz harmonikus, stabil és békés társadalmi viszonyokra van/volna szükség. Az emberiség történetében eddig ilyen még nem volt, de törekedni lehet, sőt egyre inkább kell is rá. Ami most újdonság a házasság és a család válsága terén, az annak a mértéke, a társadalom demográfiai összeroppanásának belátható veszélye. Ehhez kell mérni és kialakítani a védelem eszköztárát is, amihez viszont ismernünk kell a nagymértékű válság okait. Én a legfőbb okot az eddigieken túl, az egész társadalmat átható általános értékválságban látom. Ez gyűrűzött be a házassági és családi belső viszonyokba, ez érinti súlyosan a két társadalmi

⁴⁰ FREUND Tamás: Az önzés és az elmagányosodott ember. *Magyar Szemle* 2004/3–4., o.n.

⁴¹ FREUND: i. m. o.n.

⁴² LORENZ: i. m. 19.

⁴³ ZLINSZKY János: *Közéleti és jogászai etika*. Szent István Társulat, Budapest, 2007, 20.

(sőt egyetemes) alapvető értéket, a házasságot és a családot is. A demográfiai összeroppanás azonban elsősorban Európát fenyegeti, ami egy nagy civilizáció pusztulása, Douglas Murray könyvének címe szerint *Európa furcsa halála* volna. Ennek számos oka közül az egyik legfőbb ok egyfajta „történelmi fáradtság” (Geschichtsmüde), ami Európát jellemzi. A pszichológusok egyre gyakrabban diagnosztizálják és „kiégésnek” (burn out) nevezik. Már a felvilágosodás kora óta Európa sorozatban „gyártotta” az ember- és társadalommegváltó eszméket, amelyek forradalmakhoz, háborúkhoz, a 20. században két világháborúhoz vezettek, hatalmas pusztítással és szenvedéssel jártak, és súlyos csalódást, kiábrándulást, kifáradást okoztak. „A filozófiai és politikai ideák minél népszerűbbek, annál nagyobb pusztítást hagynak. (...) A fasiszta álom, csakúgy, mint unokatestvére, a kommunizmus, a kor komoly problémáira akart választ adni, (...) a maguk után hagyott pusztítás borzalmas volt.”⁴⁴ Mindkét eszme lerombolta Európa maradék hitét is, betetőzve a folyamatot, amit a szekularizáció elkezdett. Holott „századokon át a kontinens vallása szolgáltatta az egyik legfőbb – ha nem a legtöbb – energiát”.⁴⁵ A hit elvesztésével a fix értékek iránti bizalom is elveszett. „A lényeg, hogy mindent megkérdőjelezzünk, és soha ne jussunk el sehová; az eszmék elpusztítása talán éppen amiatt valósul meg, hogy félünk attól, ahová vezethetnek. (...) Ha maradt egyáltalán bármi eszme, akkor az épp az, hogy az eszmék jelentik a problémát. (...) Ha maradt még bizonyosság, akkor az a bizonyosságokkal szembeni kétely.”⁴⁶ Ezzel is gyakran szembesülnek ma a pszichológusok, ez az *anómia* jelensége és mentális betegsége: a társadalmi normák fellazulása, szétesése és az új normák hiánya miatt érzett reménytelenség, nem ritkán a teljes reményvesztettség állapota.⁴⁷ Nem csodálkozhatunk azon, ha ez az „emberi jogizmus” eszméjét is utolérte. „Az emberi jogok háború utáni kultúrája úgy tesz (illetve rajongói tesznek úgy), mintha maga is vallás lenne, s mint ilyen, a keresztény tudat szekularizált verzióját vezetné be. (...) Ám ez egy olyan vallás, ami soha nem biztos magában, hiszen nincsenek meg a biztos pontjai. A nyelv árulkodó. Ahogy az emberi jogok nyelvezete egyre grandiózusabbá vált, s egyre inkább önáltatóvá, úgy vált egyre inkább világossá, hogy ez a rendszer nem képes betölteni eredendő feladatát. Az ilyen jól látható bukás és a biztos pontok elvesztésének érzete mind az egyén, mind pedig a társadalom számára nemcsak aggodalmat okoz, hanem érzelmileg kimerítő is.”⁴⁸ Márpedig az érzelmi kimerülés, a fáradtság, szorongás, reményvesztettség, félelem, depresszió, pánikbetegség mind-mind az *anómia és burn out*, az értékvesztés és kiégés tünetegyüttese. Lehangelő pillanatfelvétel jelenünkről, és sötét jövőkép. Még Murray szerint is van azonban egy reménysugár. „Mégis sok ember keres valami bizonyosat az életében. A vallások, a politika és a személyes kapcsolatok azon kevés dolog közé tartoznak, amik valami szilárd dolgot képeznek a káosz-

⁴⁴ Douglas MURRAY: *Európa furcsa halála*. Alexandra Kiadó, Budapest, 2018, 214–216.

⁴⁵ MURRAY: i. m. 207.

⁴⁶ MURRAY: i. m. 221–222.

⁴⁷ KOPP – SKRABSKY: i. m. 125.

⁴⁸ MURRAY: i. m. 211.

ban.”⁴⁹ Egy hasonló gondolat a „nagy újjáépítés” reményéhez: „a vallásossághoz való visszatérés szelídebb, decentralizáltabb formát ölt, amelyben a vallásos hit nem annyira egy dogma kifejezése, mint a közösség meglévő normáinak és rend iránti vágyának tükröződése”.⁵⁰ Én – sokakkal együtt – ilyen, visszatérő fix értékeknek, bizonyosságnak tekintem az útkereső emberek életében a házasságot és a családot is. Az európai vallások, sőt, a legtöbb világvallás értékrendjében is, a házasság és a család szent dolgok, fix pontok. Az igazán szoros és fontos személyes kapcsolatok zöme is házassági, családi, rokoni kapcsolat, a bizalmi tőke része, boldogságforrás. Méltók a megmentésre és a védelemre, miként Európa lelke is, hiszen a házasság is, a család is az európai értékközösség közös kincse. Ahogy Robert Schuman fogalmazott, az Európai Közösség „nem maradhat csak közös gazdasági és technikai vállalkozás; lelket kell neki adni, történelme összefüggéseire, a jelen és a jövő iránti felelősségére, az emberi eszmét szolgáló politikára kell serkenteni. (...) Minden európai állam a keresztény civilizáció által formálódott azzá, ami. Pontosan ezt az európai lelket kell feltámasztani.”⁵¹ Lehetséges még ez? Igen, ha – egyetértve László Ervin öko-filozófussal – rádöbbenünk, hogy „jövönk ott volt a múltunkban, csak nem vettük észre és elmentünk mellette”. Mert igaz, hogy mai valóságunk nem azonos a tegnap elképzelt holnapunkkal. Sok értékünk elveszett, sok eszményünk nem lett valósággá. Azonban gazdag örökségünkből maradtak még megmenthető értékeink. Ilyenek a házasság és a család is. Meg tudjuk változtatni a világot, meg tudjuk menteni értékeinket, ha önmagunkat megváltoztatjuk. „Ha részesei akarunk lenni annak a hatalmas árhullámnak, amely kiemeli a válságból az emberiséget, és egy pozitív jövő felé sodorja, akkor meg kell változtatni magunkat. Ebből minden más is következik. Nem lesz szükséges megmondani nekünk, hogyan gondolkozzunk és mit tegyünk: magunk is rájövünk erre. Érettebb és jobb egyénékké válunk.”⁵²

7. Értékek és fogalmak válsága

Ha alapvető értékeket átírunk a jogba, azért tesszük, hogy azok maradandó és követendő normává váljanak. Az átírás folytán az értékek jogi fogalmakká válnak. A jogi fogalmakat definiálni kell, meg kell mondani, hogy mi azok pontos és helyes tartalma, értelme. Ehhez a fogalmakat elemezni és értelmezni kell. Ezt végzi – egymást kiegészítve és segítve – a jogtudomány és a jogalkalmazás. A jogszabály értelmezésének jól ismert fajtái vannak: nyelvtani, logikai, történeti, rendszertani és „helyességi”. Ez utóbbi éppen a jog helyes tartalmának, azaz értéktartalmának feltárására irányul és a jogszabálynak a jog alapvető elveivel, legújabbban az emberi jogokkal és az alkotmányos alapjogokkal való egybevetését, azok értéktartalmával való egyeztetését célozza. Minél nagyobb általánosságban, azaz minél magasabb

⁴⁹ MURRAY: i. m. 222.

⁵⁰ FUKUYAMA: i. m. 371.

⁵¹ René LEJEUNE: *Politika és életszentség*. Máltai Könyvek, Budapest, 2015, 245., 249.

⁵² LÁSZLÓ Ervin: *Meg tudod változtatni a világot*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002, 91.

absztrakciós szinten fogalmaz a jog, az adott jogi fogalomból annál többféle, egyaránt helyes, illetve helyesnek vélt tartalom olvasható ki. Súlyosbítja a helyzetet az önző individualizmus, amely az egyesek egyéni értékprioritását favorizálja (ahány ember, annyiféle értelmezés), és vele szövetkezve az általános értékrelativizmus, amely az egyre többféle értelmezés szabadságára hivatkozva túlzottan kiterjeszti és ezzel szétfeszíti, elporlasztja a jogi fogalmak, mint alapvető értékek eredeti tartalmát. Ezt szeretném röviden illusztrálni a házasság, az anyaság és a család fogalmával. A *házasság* eredete a prehisztorikus idők homályába vész, de az megállapítható, hogy az utódok genetikai épsége és egészsége érdekében már az ősközösségi társadalmakban (kisközösségekben) elindult a promiszkuitásból a monogám párkapcsolat felé. Erre erősített rá, mint láttuk a letelepedés, a mezőgazdasági forradalom és a magántulajdon kialakulása. Felértékelődött a férj és apa szerepe, a saját génnek és a saját tulajdon átörökítése, ezzel együtt átértékelődött a feleség és anya, a nő addigi szerepe, az ő hátrányára. Feminista mozgalmak a *nők felszabadítására* azonban csak az ipari forradalmat követően szerveződtek, ezek a 20. század második felében teljesedtek ki, elérve fontos céljaikat, mai harciasságuk indokoltága már erősen vitatott. Nők és férfiak ma már sorstársak, nem ellenfelek, pláne nem ellenségek. A tőke koncentrációja, centralizációja, majd társadalmasítása és államosítása, végül multinacionális és transznacionális privatizációja és globalizációja folytán a magángazdasági rend alapja, a családi gazdaság csaknem eltűnt, jelentősége, aránya lényegesen csökkent, a patriarchátus létalapja megszűnt, a család bér munkás és fogyasztói közösséggé változott. A kétkeresős családmódelben idejét múlta a kérdés: „ki az úr a háznál?” – ami nem jelenti a rivalizálás végét, de a mérközés „kétesélyes”. Széles tömegek esetében az öröklés súlya is csökkent, a leszármazók genetikai azonossága sem annyira lényeges már (pl. a „mozaik-családokban”). Mindezekkel arányosan csökkent a monogám *házassági kötelék* ereje is. Illusztrálja ezt a jól ismert közvélekedés: a házasságkötés az „csak egy papír”, nincs rá szükség, lényeg az érzelmi közösség és a *de facto együttélés*. Ugyanakkor, paradox módon, a házassággal rivalizáló lazább, elköteleződés nélküli, *alternatív párkapcsolati formák* szinte kivétel nélkül a házasság státuszát, joghatásait, különösen a vele járó előnyöket (jogosultságokat) követelik maguknak. Válás ez, vagy a házasság, mint jogintézmény evolúciós folyamatának a 21. századra elért fejlődési fázisa? A kérdésre még visszatérünk. Hasonló a helyzet az *anyaság* jogi fogalmával, jogintézményével is. A terhesség és az anyaság a jogban régóta elismert és nagyra értékelt állapot és jogi státusz, hozzájuk kapcsolt előnyökkel. Ugyanakkor az „anya csak egy van, annak személye biztos” jogelv már nem a régi, részben a gyakori (többszöri) válások és újraházasodások miatt, részben a humán reprodukciós eljárások növekvő száma miatt öt-hatféle anyáról is beszélhetünk. Ugyanakkor – paradox módon – a nők (feleségek, élettársak) egyre nagyobb hányada nem képes (biológiai okokból), vagy tudatosan nem akar (mentális vagy racionális megfontolásból) gyermeket vállalni. Az anyaság társadalmi és jogi értéke lehanyaglott. Ebben nagy szerepe van a női egyenjogúságot kiterjesztve értelmező harcok mozgalmak olyan jelszavainak, mint hogy „a nő nem háztartási alkalmazott”, „a nő nem a saját gyerekének rabszolgája”, „a nő nem tenyészállat”, nem

„szülőgép” stb. „Az a nagyon is méltányolható törekvés, hogy a férfinak alávetett asszony egyenlőségét létrehozzuk, evolúciós zsákutcába vezette az európai civilizációt, és a biológiai alapjai semmisülnek meg felgyorsuló ütemben. (...) A demográfiai összeroppanás fő oka a női szerep megváltozása és az anyaszerep háttérbe szorítása, mely az utóbbi évtizedekben már a nők egyre nagyobb részénél a teljes elvetés felé halad.”⁵³ A professzor szerint hiba volt az *egyenjogságot* az élet minden területére kiterjedő *egyenlőségként* értelmezni, a nők biológiailag megalapozott anyaszerepét és ebből adódó természetes másságát a férfiakkal szemben, mint társadalmi problémát felvetni.⁵⁴ Ez öngyilkos stratégia, aki itt látszólag nyer, hosszú távon az is veszít.⁵⁵ A házasság és az anyaság vázolt értékvesztése (elértéktelenedése) természetesen súlyosan kihat a család fogalmára és intézményére is. Az iparosodás – akár kapitalista, akár szocialista – mint láttuk, szétverte a többgenerációs nagycsaládot, a társadalmi mobilitás lazította a házasságot és redukálta a gyermekvállalást, a nukleáris családmoddellen át (házaspár egy gyermekkel) eljutott az egyszerű családmoddellig, sőt a személyes karriert építő szinglizmusig, ami megint csak az önző individualizmus megnyilvánulása. A házasság és a család leértékelődésének jele a fél évszázada egyre gyakoribb *inkongruencia*, a családi jogállapot és a tényleges élethelyzet eltérése (pl. a papíron fennálló házasság ellenére a felek ténylegesen külön élnek, sőt már új élettársuk is van, attól gyermek is származhatott stb.). Az időben egymást követő „többnejűség” illetve „többférjűség” is egyfajta promiszkuitás, mintha az ősemberi közösségekbe tértünk volna vissza. Létezne „evolúciós visszafejlődés”, vagy ez is egyfajta zsákutca, amiből ki lehet hátrálni? És hogyan élnek ezt meg a jövő generációi, a gyermekek, akiknek mindennek fölött álló érdeke a szüleik harmonikus és stabil házassága és a biztonságot nyújtó családi közösség volna.

8. A házasság- és családvédelem eszköztára

Ha a házasság és a család válságának kiváltó okai rendkívül szerteágazók és sokfélék, akkor nyilvánvaló, hogy a védelmük eszköztára is csak ilyen lehet. Az egyes válságtünetekhez igazodó, azoknak leginkább megfelelő eszközök kiválasztása a mindenkor politikai elsődleges feladata és kötelessége. A politikai pártok választási programjainak kiemelt fejezete kell legyen egy átfogó társadalompolitikai, különösen a népesedéspolitikai program, a család- és gyermekvédelem. Ehhez kell igazítani a gazdaságpolitikai, a szociálpolitikai, az adózási és költségvetési programpon- tokat, sőt az egyes szakpolitikákat (oktatáspolitikai, egészségpolitikai) is. A minőségi programalkotáshoz tudományos megalapozottság kell. Ehhez az egyes tudomány- ágak, ezeken belül a házassághoz, családhoz szorosabban kapcsolódó tudományte- rületek (pl. statisztika és demográfia, családszociológia, párkapcsolati pszichológia, háztartás-gazdaságtan, gyermekgyógyászat, pedagógia stb.) kutatásait koordinálni

⁵³ POKOL Béla: *Európa végnapjai*. Kairosz Kiadó, Budapest. 2010, 172–174. és 185.

⁵⁴ POKOL: *Európa...* 188.

⁵⁵ POKOL: *Európa...* 189.

kell, kutatási eredményeit össze kell illeszteni, a társadalmi programokba beágyazni stb. A programok megvalósításához konkrét célokat kell kitűzni, ezeket rangsorolni, finanszírozni, irányítani és felügyelni kell. Jó, ha ezt a közigazgatási apparátuson belül egy szakmailag magasan és sokoldalúan képzett, komplex tapasztalati tudással rendelkező szakapparátus végzi. Ennek kell kiszolgáltatnia a politikai döntéshozatalt és a jogalkotást is. A családvédelmi célokat és konkrét programokat át kell írni a jogba, pontosabban a jogrendszeren belül a megfelelő jogágakba és jogterületekre úgy, hogy egymással összehangolt, ellentmondásoktól mentes családvédelmi jogi alrendszert alkossanak. Ez a „családvédelmi szakjogászoktól” is nagy fokú komplexitást, széles összefüggésrendszerben való gondolkodási készséget és képességet követel. Ami pedig ilyen irányú (folyamatos) továbbképzést indukál. A legjobb szakbürokrácia hatékonyságát is lerontja azonban az ellentétes irányú magatartási mintakövetés, különösen a szülők és gyermekek, a barátok és munkatársak közötti viszonyokban. Az elvált szülők gyermeke pl. sokkal nagyobb eséllyel fog maga is elválni, mint az, akinek szülei tisztességben és hűségben együtt élték le az életüket. A házasságra, a családalapításra (gyermekvállalásra), az anyaságra és az apaságra, a családi életre külön nevelni kell. Ennek a „szocializációs” folyamatnak legjobb terepe a család, az anya és az apa, mint példaképek, a követhető pozitív magatartásminták. A nevelési elvek és az alapvető értékek (türelem, békesség, megbocsátás, hűség, kölcsönös támogatás, önzetlen szeretet) a családok életét éppúgy rendezett mederben (egyben, rendben) tartják, ahogyan a családtagok személyiségét, emberségét, és összességében magát a társadalmat is. Feltéve, hogy a mai modern információs és kommunikációs eszközök nem fejtenek ki ellentétes irányú romboló hatást (amire sajnos bőven akad példa, főleg a kereskedelmi televíziók műsorpalettáján és az internet virtuális világában). Az ezekkel szembeni házasság-, család- és gyermekvédelem civiltársadalmi és állami eszközeit még csak keressük, illetve próbáljuk kialakítani. Nem lesz könnyű, a rombolók ma túlerőben vannak és az emberi jogok fegyverével harcolnak, fondorlatosan a visszájára fordítva azok értelmét és célját.

9. A házasság és a család védelmének jogi dilemmái

Néhai kedves professzorom, Sárándi Imre családjogi előadásait azzal a pesszimista mondatlal kezdte, hogy: „ahol a családi jog kezdődik, ott ér véget a család!” Ennek a mondatnak kettős jelentése volt. Egyrészt arra utalt, hogy a bírósági statisztikák tanúsága szerint a polgári perek közel fele családjogi per, bontóper és annak járulékos perei, házastársi tartási, gyermektartási, lakáshasználati, vagyonmegosztási, gyermekelhelyezési és kapcsolattartási (láthatási) stb. perek. Ezek a házasság és a család végét jelentik, a válás körüli konfliktusokat rendezik, zárják le. A mondat másrészt arra is utalt, hogy a válást megelőző fázisokban, a jegyességben, a házasság létrejöttében és belső tartalmi kérdéseiben, a család intim szférájában nem sok keresnivalója van a jognak. (Tréfásan: a házassági és a családi viszonyokban a jog olyan, mint az elefánt a porcelánboltban; jobb nem beengedni!) A házasfelek és a családtagok egymás közötti életviszonyai egyfajta „jogmentes magánszférába”

tartoznak, a privát autonómia olyan területét jelentik, ahol alig van helye általános társadalmi normáknak, ahol szinte kizárólagosan a felek akarata, illetve megegyezése az irányadó norma. Vagyis ahol életviszonyaikat a felek, a házaspár és a családtagok maguk alakíthatják. Ezért a jogtudományban és a jogalkotásban is sokan vélték úgy, hogy különösen a házasságjog csak a társadalom szempontjából is leginkább fontos alaki, eljárási, nyilvántartási (anyakönyvezési) szabályokat, érvényességi feltételeket és érvénytelenségi okokat kell, hogy tartalmazza, részletesebb szabályozást – a közös gyermekek és a közös vagyon további sorsa miatt – csak a felbontás (megszüntetés) és annak kapcsolódó kérdései igényelnek. Ezen vélekedés mögött legalább két fontos okot lehet említeni. Az egyik, hogy a házassági és a családi viszonyok kiszabadultak a „magántulajdon rabságából”, a római jogból örökölt „bonus et diligens pater familias” férji és atyai („tulajdonosi”) hatalma alól. A másik, hogy a szigorú erkölcsi töltetű egyházjoghoz képest az állami szabályozás a házasságot inkább szerződésnek tekintette, melyben a felek egyenjogúak és mellérendeltek, akik a diszpozitív jellegű szabályozás alapján személyi és vagyoni viszonyaik tartalmát szabadon, maguk alakíthatják. A tradícióknak azonban nagyon nagy továbbható erejük van, a férji és atyai hatalom mélyen beivódott az európai és az egyes nemzeti kultúrákba (Magyarországon a feleségek közül sokan ma is azt mondják férjükre, hogy: „az uram”). A jognak nem volt elégséges válasza arra az esetre, ha a „pater familias” se bonus, se diligens nem volt. A párkapcsolaton belüli, illetve a gyermekekkel szembeni erőszak, vagy a családi vagyon elherdálása nem új keletű jelenségek. A nőmozgalmak, majd a gyermekjogok védelmezői okkal-joggal követeltek részletesebb törvényi szabályozást, majd azt is, hogy a törvényeknek lehessen érvényt is szerezni. A nők jogai, különösen az anyák jogai és a gyermekjogok kiemelt helyet kaptak a nemzetközi emberi jogi dokumentumokban, a nemzeti alkotmányokban, részleteikben a nemzeti törvényhozások szintjén. A normák természetét illetően vannak *imperatív* parancsok, különösen tiltó normák (büntetőjogi és szabálysértési tényállások), *kógens* előírások, melyektől a felek egyező akarattal sem térhetnek el (vagy csak a nő, illetve a gyermekek javára, pl. a munkajogban, vagy a gyermektartási, elhelyezési kérdésekben), *diszpozitív* szabályok, melyek a felek által félretehető, helyükbe a felek konszenzusa lép (pl. házassági vagyoni jogi kérdésekben). A családtámogatási szabályok körében gyakoriak az ajánló, illetve (közvetett) ösztönző normák, mint a támogatások törvényi feltételei. Különösen kényes kérdés ma is a kötelezettségeket előíró normák alkalmazása és ezek közhatalmi kikényszerítése. Közkeletű kifejezéssel, nem lehet parancsra szeretni valakit, vagy a hűséget megkövetelni, viszont ezek hiánya felróható a normaszegőnek és lehet szankcionálni. Ugyanez a helyzet a házaspár kölcsönös támogatási kötelezettsége terén is: kikényszeríteni nem lehet, de az elmaradását szankcionálni igen. Más a helyzet a szülők kötelezettségei és a gyermekek jogai vonatkozásában, ott a szabályozás sokkal részletesebb, a szankcionálás is differenciáltabb. A jogi dilemmák külön területe a jó (a jogban: tipikus, ideális) házasságokhoz képest az atipikus házasságok, az alternatív párkapcsolati (együttélési, családi) formák tolerálása, elismerése vagy tiltása, támogatása vagy szankcionálása. Meddig legyen az állam és a jog ezen a területen „értéksemleges”, mond-

hatni közömbös, hol a határa a „devianciának”, hol van lehetőség pozitív diszkriminációra, hol ütközik az állami beavatkozás, a jogi szabályozás a hátrányos megkülönböztetés tilalmába? Mindjárt az első és egyben a legnehezebb kérdés a házasság és a család fogalmának jogi meghatározása (definíciója), annak a szűkítése vagy éppen a kiterjesztése. Külön dilemma a két fogalom összekapcsolása, vagy éppen a szétválasztása és külön-külön értelmezése és kezelése. A túl szűk fogalom-meghatározás mikor diszkriminatív a kirekesztett életviszonyokban élőkkel szemben, a túl tág definíció mikor jelent maga is ösztönzést az alternatív és deviáns életviszonyok irányába és ez mikor rombolja tovább a tipikus és tradicionális párkapcsolatokat és családi létformákat? A társadalmi szokások változása vagy a törvényhozói (többségi, politikai) akarat és értékrend alakítja (és alkotja) inkább a jogot? És melyiket mi motiválja? Nehéz jogi dilemmák és kérdések, melyekre választ kell keresni.

Felhasznált irodalom

- [1] BIBÓ István: *Az európai társadalomfejlődés értelme*. Válogatott tanulmányok III. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- [2] Douglas MURRAY: *Európa furcsa halála*. Alexandra Kiadó, Budapest, 2018.
- [3] Erich FROMM: *Birtokolni vagy létezni?* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- [4] Ernst SCHUMACHER: *A kicsi szép*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- [5] Francis FUKUYAMA: *A Nagy Szétbomlás*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- [6] FREUND Tamás: Az önzés és az elmagányosodott ember. *Magyar Szemle* 2004/3–4. o.n.
- [7] Friedrich ENGELS: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. Marx és Engels válogatott művei. III. kötet, Kossuth Kiadó, Budapest, 1977.
- [8] GALLAI Sándor: A családpolitika helye a demográfiai válsággal küzdő Európában. In: *Európai családpolitikai kitekintő*. KINCS Kiadvány, Budapest, 2019, 15–27.
- [9] Kai MICHEL – Carel VAN SCHAIK: *Az ember három természete*. Typotex Kiadó, Budapest, 2019.
- [10] Konrad LORENZ: *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. IKVA Kiadó, Sopron, 1988.
- [11] KOPP Mária – SKRABSKI Árpád: *A boldogságkeresés útjai és útvesztői*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2020.
- [12] KOVÁCS József: *Bioetikai kérdések*. Medicina Kiadó, Budapest, 2007.

-
- [13] LÁSZLÓ Ervin: *Meg tudod változtatni a világot*. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002.
 - [14] MARX – ENGELS: *A kommunista kiáltvány*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1965.
 - [15] POKOL Béla: A jogtudomány társadalomtudományosodása (és így perspektivikus létrejötte). *Jogelméleti Szemle* 2015/2., 106–130.
 - [16] POKOL Béla: *Európa végnapjai*. Kairosz Kiadó, Budapest, 2010.
 - [17] René LEJEUNE: *Politika és életszentség*. Máltai Könyvek, Budapest, 2015.
 - [18] SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar Magánjog*. I. kötet, Grill Kiadó, Budapest, 1941.
 - [19] Yuval Noah HARARI: *Homo Deus*. Animus Kiadó, Budapest, 2016.
 - [20] Yuval Noah HARARI: *Sapiens*. Animus Kiadó, Budapest, 2020.
 - [21] ZLINSZKY János: *Közéleti és jogászai etika*. Szent István Társulat, Budapest, 2007.